

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FƏLSƏFƏ VƏ HÜQUQ İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

ƏKBƏROV MİKAYIL YAQUB OĞLU

MƏDƏNİYYƏTDƏ TARİXİLİK VƏ QLOBALLIQ

İxtisas: 72.07.01 - Sosial fəlsəfə

Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ - 2016

Dissertasiya işi AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun “Qloballaşma və informasiya cəmiyyətinin fəlsəfi problemləri” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Fəlsəfə üzrə elmlər doktoru
Aydın Arif oğlu Əlizadə

Rəsmi opponentlər:

Fəlsəfə üzrə elmlər doktoru
Füzuli Məhəmməd oğlu Qurbanov

Fəlsəfə üzrə elmlər doktoru
Qərib Vəli oğlu Allahverdiyev

Aparıcı təşkilat:

**Azərbaycan Dövlət Memarlıq
və İnşaat Universiteti**

Müdafiə « 29 _____ » 02 _____ 2016-cı il tarixində saat _____ də AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu nəzdindəki fəlsəfə üzrə elmlər doktoru və fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.115 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Bakı şəhəri, Az -1143, H.Cavid prospekti 115, AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu, 1x mərtəbə, konfrans zalı.

Dissertasiya işi ilə AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat « _____ » _____ 2016-cı ildə göndərilmişdir.

**Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun
nəzdindəki D.10.115 Dissertasiya
Şurasının elmi katibi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru:**

Sevinc Arif qızı HƏSƏNOVA

TƏDQIQAT İŞİNİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

TƏDQIQAT İŞİNİN AKTUALLIĞI: Mədəniyyət bəşəriyyətin təcrübəsinin məcmusu, tarixi proses, insanın yaradıcılıq – maddi və mənəvi nailiyyətidir. Mədəniyyətin inkişafında müşahidə edilən proseslərin gedişi insana və cəmiyyətə xeyirli nəticələr əldə etməyə şərait yaradır. İqtisadi, siyasi və sosial münasibətlərdə baş verən dəyişikliklər mədəni sahədə öz əksini tapır. Mədəniyyət milli dəyərlərə, adət-ənənələrə söykənərək müasirliyin təsiri nəticəsində yeni amillərlə zənginləşir, inkişaf prosesində yeni istiqamətlər, yeni çalarlar yaradır.

Mədəniyyət insandakı bəşəriliyin ölçüsü, onun inkişafının, cəmiyyətin təbiətlə münasibətlərinin xarakteristikasıdır. Mədəniyyət tarixi inkişafda, insanın şəxsiyyət kimi formalaşması ilə bilavasitə əlaqədardır. İnsan cəmiyyəti mədəniyyətdə varislik prinsipini gözləyərək, sadədən mürəkkəbə inkişaf edir və formalaşır. Dünyada yaşayan insanlar öz milli şüurları kontekstində mədəniyyət yaradaraq kütlələr arasında mədəni iqtisadi-siyasi münasibətləri sürətləndirir. Tarixi inkişaf gedişində hüquq mədəniyyəti əldə edilmiş və yenidən təkrar olunan sərvətlərinin – prinsiplərin, kateqoriyaların, biliklərin, texniki, təşkilati normaların məcmusuna çevrilmişdir.

Tarixin müasir qloballaşma dövründə müxtəlif mədəniyyətlik sayılan multikulturalizm dünya xalqların birgəyaşayışının göstəricisidir ki, onsuz humanizm, demokratiya, ölkələrarası beynəlxalq münasibətlər, dövlətlərarası əməkdaşlıq, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma və dostluq mümkün deyil. Təəssüflər olsun ki, indiki qloballaşma şəraitində multikulturalizm - milli-mədəni özünəməxsusluğa bəzi dövlətlər “münaqişə obyektı” kimi baxır. Bu da mədəniyyətlərarası dialoqu bir daha aktuallaşdırır. Hazırda multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun zəruri şərtinə çevrilib. Aydınır ki, müxtəlif mədəniyyətlərin mahiyyətini, xüsusiyyətlərini, tarixini prosesini və nailiyyətlərini öyrənmədən, onlara qarşı tolerat münasibət, nümayəndələrinə hörmət, qarşılıqlı anlaşma, mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunu qurmaq mümkün deyil. Alternativi olmayan multikulturalizm tarixdə mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına da müstəsna xidmətlər göstərir. Mədəniyyətlərarası dialoq milli azlıqlarının mədəni hüquqlarının tanınması və möhkəmlənməsinə, onların inkişafına müsbət təsir göstərmək imkanına da malikdir. Bütün bunlar qloballaşan dünyada müxtəlif adət-ənənələrə, etnik və dini dəyərlərə malik xalqlar və millətlər arasında mədəniyyətlərarası dialoqun aktuallığını bir az da artırır.

Mədəniyyət ictimai-iqtisadi formasiyaların bir-birini əvəz etməsindən asılı olaraq inkişaf edən tarixi hadisədir. Mənəvi mədəniyyəti maddi əsasdan ayıran və onu elitanın məhsulu kimi izah edən idealist nəzəriyyələrin əksinə olaraq materializm maddi nemətlərin istehsalı prosesini inkişafın əsası və mənbəyi kimi nəzərdən keçirir, bilavasitə geniş kütlələrin fəaliyyətilə yaradıldığını göstərir. Mənəvi və maddi mədəniyyət bəşəriyyətin tarixi inkişafının mahiyyət əsasıdır. Mədəniyyət tarixi insanın dünyaya universal münasibətini ifadə edir ki, bunun vasitəsilə insan dünyanı və özünü yaradır. Hər bir mədəniyyət təkrarsızdır, insanın özünə və dünyaya müəyyən münasibətidir. Müxtəlif mədəniyyətləri öyrənərkən dərk edirik ki, burada insanlar yaşayır və yaradırlar. İnsan mədəni yaradıcılıqla özünü reallaşdırır. Ona görə də digər mədəniyyətlərin öyrənilməsi bizi təkcə biliklərlə zənginləşdirmir, həmçinin yeni yaradıcılıq təcrübəsi ilə tanış edir.

Tarix fəlsəfəsinə dair tanınan alimlərin əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilən konsepsiyaya görə, bəşər tarixi vahid qanunauyğun prosesdir. Buradakı bütün hadisə və porseslər əlaqədə olub, qarşılıqlı şəkildə şərtlənir. Bu, tarixə monist baxış adlanır. Tarixə monist baxışın inkişafına dair bir sıra mütəfəkkirlər öz fikirlərini söyləmişdir. Həmin mütəfəkkirlərdən birincisi Hegeldir (1770 -1831). O, ilk dəfə olaraq bütün təbii, tarixi və mənəvi aləmi daim hərəkət, dəyişilmə, bir şəkildən başqa şəkklə keçmə və inkişaf halında olan bir proses kimi göstərmiş, onun hərəkət və inkişafının daxili əlaqəsini aşkara çıxarmağa çalışmışdır. Təfəkkürün vəzifəsi ondan ibarət oldu ki, bu prosesin keçmiş olduğu bütün yollar içərisində onun ardıcıl gələn pillələrini izləsin və zahiri təsadüflər arasında daxili qanunauyğunluğunu sübut etsin. Hegel obyektiv idealist idi və həmin bucaqdan da dünya tarixinə nəzər salırdı. Hegelə görə, ümumdünya tarixi dünya ruhunun hərəkətidir, onun fəaliyyətinin nəticəsidir. Lakin idrak eimi kimi, tarix də heç bir zaman bəşəriyyətin müəyyən bir mükəmməl ideal vəziyyətində başa çata bilməyəcək, «kamil cəmiyyət», «mükəmməl dövlət» ancaq xəyalda mövcud olacaqdır.

Tarixin gedişində bir-birini əvəz edən bütün ictimai qaydalar ancaq bəşər cəmiyyətinin aşağıdan yüksəkliyə sonsuz inkişafının keçici pillələrindən ibarətdir.

Vahid cəmiyyətə doğru təkamül sayılan qloballaşma, hər şeydən əvvəl, Yer kürəsində bütün ictimai fəaliyyətin beynəlmilləşməsi ilə əlaqədardır. Bu beynəlmilləşmə onu ifadə edir ki, müasir dövrdə bütün bəşəriyyət sosial-mədəni, iqtisadi, siyasi əlaqələrin, qarşılıqlı təsirlərin və

münasibətlərin vahid sisteminə daxil olur. Keçmişlə müqayisədə müasir dövrdə insanların vəhdəti ideyası xeyli yüksəlmişdir. Nəticədə ümumi tale ilə əlaqədar olan problemlərin yeni sistemi yaranır.

Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əliyev çıxışlarının birində demişdir: "Dünyanın inkişafının indiki mərhələsinin başlıca meyli qloballaşmadır. Bu mürəkkəb və heç də birmənalı olmayan prosesin perspektivi bizim hamımızı düşündürür. Qloballaşma dövlətlərin sabit inkişafının bütövlüyünün və idarəetmə sistemlərinin sabitliyinin təmin olunmasına, iqtisadi münasibətlərdə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına, xalqların rifah halının yüksəldilməsinə kömək etməlidir"¹.

Qloballaşma prosesində ən həssas məqam mədəniyyət məsələləri ilə bağlıdır. Mədəniyyətdə baş verənlər dərhal siyasətdə, iqtisadiyyatda, ekologiyada özünü göstərir. Çoxlarında belə bir təsəvvür qalmaqdadır ki, cəmiyyət həyatında ən həlledici iqtisadi amillərdir. Elmin bugünkü səviyyəsi deməyə əsas verir ki, əslində belə deyildir. İqtisadi amillər həyatın müəyyən səviyyəsi üçün olduqca zəruri olsa da, cəmiyyət üçün ən mühümü mədəni amillərdir.

Hazırda mənəvi dəyərlər Şərqi, Qərbi, Şimalı və Cənubu birləşdirməlidir. Bu bir faktdır ki, Qərb Şərqi global məkanın mənimsənilməsində ötüb keçmişdir. Qərbin modern dəyərləri Şərqdə yaşayan insanların əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilmişdir. Avropa maarifçiliyinin üstünlüyü humanizminin universallığında, insanpərvərliyindədir. Mədəni dəyərlərin yaddaşlarda korlanmaması üçün zaman-tarix Qərb-Şərq sintezinin aktuallığını irəli sürür.

PROBLEMİN İŞLƏNMƏ DƏRƏCƏSİ: İndiki tarixin qloballaşma şəraitində mədəniyyət xalqların və şəxsiyyətin yaradıcılıq potensialının göstəricisidir. Hər bir xalqın və şəxsiyyətin xarakterik xüsusiyyətlərinə, daxili dünyasına və potensial imkanlarına bələd olmaq istəyənlər birinci növbədə onun yaratmış olduğu mədəni sərvətə – əsərlərinə və abidələrinə müraciət edir. Çünki mədəniyyəti yaradan xalq, şəxsiyyət özü də tarixi prosesdə formalaşır. Müasir dövrdə mədəniyyətdə tarixiliyin və qloballaşmanın oynadığı rolunun öyrənilməsi əhəmiyyətli məsələlərdən biri sayıla bilər.

Mədəniyyətdə tarixilik və qloballıq problemi insan və cəmiyyət

¹Heydər Əliyev. Minilliyin zirvə görüşü, Dirçəliş – XXI əsr jurnalı, 31-ci sayı, Bakı: Təknur, 2000, 230s.

inkışafının ən mühüm amilini təşkil etdiyi üçün, onun öyrənilməsi və həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələlər həmişə öz populyarlığı ilə seçilmişdir. Bu mənada bəşəriyyətin bu günə qədər gəlib keçdiyi yol özünün daxili ziddiyyətli xarakter daşmasına baxmayaraq, ümumilikdə mədəniyyət inkişaf etmişdir. Müasir dövrdə dünyada və ölkəmizdə gedən mədəni – tarixi proseslər mədəniyyətin və qloballaşmanın rolunu daha da artırır.

Dissertasiya mözusuna aid müəyyən edilən problemlə bağlı bir sıra tədqiqatlar aparılmışdır. Dünyadada az-çox işlənməsinə baxmayaraq Azərbaycanda bu problem öz aktuallığını hələ də saxlayır. Xüsusən keçmiş sovet məkanında mövzu geniş tədqiq edilir.

Dünya miqyasında tanınan alimlər - K.Yaspers¹, V.Bindelband², N.Berdıyayer, R.Qureviç, L.Koqan, A.Kostin, S.Mamontov, V.Mejuev, C.Soros, A.Çumakov, A.Losev, S.Hantinqton, F.Fukuyama və başqaları bu məsələyə münasibət bildirsələr də tamamilə mövzunu əhatə edən əsərlər yazmamışlar.

Azərbaycan filosofları R.Mehdiyev³, İ.Məmmədzaadə⁴, S.Xəlilov⁵, H.İmanov⁶, İ.Rüstəmov, Y.Rüstəmov⁷, A.Şükürov⁸, K.Əzimov⁹, Ə.Abbasov¹⁰, Ə.F.Abbasov¹¹, G.Abdullazadə¹², R.Mirzəzadə, S.Hüseynov¹³, S.Məmmədəliyeva¹⁴, F.Qurbanov,

¹ Yaspers K. Tarixin mənası və təyinatı, Bakı: Zəkioglu, 2008, 764s.

² Виндельбанд В. Философия культуры и трансцендентальный идеализм, М.: Наука, 1995, 205с.

³ Mehdiyev R. Azərbaycan: qloballaşma dövrününün tələbləri, Bakı: Şərq –Qərb, 2005, 464s.

⁴ Məmmədzaadə İ.R. Qloballaşma və müasirləşmə şəraitində fəlsəfənin aktuallığı haqqında, Bakı: Təknur, 2009, 220s.

⁵ Xəlilov C. Mənəviyyat fəlsəfəsi, Bakı: Azərbaycan Universiteti, 2007, 518s.

⁶ İmanov H. Fəlsəfənin əsasları, Bakı: Turan evi, 2007, 443s.

⁷ Rüstəmov Y. Sivilizasiyaların qarşılıqlı dialoqu, Bakı: Səda, 2007, 144s.

⁸ Şükürov A. Kulturologia, Bakı: Adıloğlu, 2003, 273s.

⁹ Əzimov K., Həsənov R. Sosiologiya, Bakı: Adıloğlu, 2003, 312s.

¹⁰ Abbasov Ə. Müasir dövrün sosiomədəni problemləri, Bakı: Səda, 2006, 375s.

¹¹ Abbasov Ə.F. İntellektual resurs müasir cəmiyyətin innovasion sisteminin əsasıdır, YUNESKO-nun təsis etdiyi Ümumdünya Fəlsəfə Gününə həsr edilmiş respublika elmi konfransının materialları, Bakı: Təknur, 2006.

¹² Abdullazadə G. Qədim və orta əsrlərin musiqi mədəniyyəti, Bakı: Qartal, 1996, 292s.

¹³ Hüseynov S. Davamlı insan inkişafının strateji istiqamətləri, Bakı: Adıloğlu, 2003, 263s.

¹⁴ Məmmədəliyeva S. Qloballaşma dövründə mədəniyyətin fəlsəfi aspektləri, Bakı: Nurlan, 2006, 224s.

M.Əfəndiyev və başqaları əsərlərində mövzuyla bağlı fikir və düşüncələrini bildirmişlər. Hazırda mədəniyyətdə tarixilik və qloballaşma ilə bağlı yeni məqamlar və faktlar ortaya çıxır ki, bunların da sosial-fəlsəfi aspektdə təhlilinə və ümumləşdirilməsinə böyük ehtiyac var. Bu dissertasiya işi də həmin ehtiyacın öyrənilməsi üçün bir təşəbbüs kimi qiymətləndirilə bilər.

Azərbaycan müstəqillik qazanandan sonra mədəniyyətin tarixilik və qloballıq baxımından öyrənilməsi istiqamətində tədqiqat işləri aparılır.

Ümumiyyətlə, mədəniyyətdə tarixilik və qloballaşma probleminin müxtəlif tərəfləri və istiqamətlərinin araşdırılmasında müəyyən uğurlu cəhdlər edilməsinə baxmayaraq, hələ də onun bütöv, yetkin, sosial - fəlsəfi konsepsiyası yaradılmamışdır. Güman edirik ki, apardığımız tədqiqat işi bu elmi boşluğun doldurulması baxımından müəyyən dərəcədə faydalı ola bilər.

Həmçinin hazırda mədəniyyətdə tarixilik və qloballaşma ilə bağlı yeni məqamlar və faktlar ortaya çıxır ki, bunların da sosial-fəlsəfi aspektdə təhlilinə və ümumləşdirilməsinə böyük ehtiyac var. Bu dissertasiya işi də həmin ehtiyacın öyrənilməsi üçün bir təşəbbüs kimi qiymətləndirmək lazımdır.

Mədəniyyətdə tarixilik, qloballaşma problematikasına dair çoxsaylı ədəbiyyatın təhlili, onlarda bir sıra mühüm elmi müddəaların, fikir və təkliflərin olması sübut edir ki, biz onlardan həqiqətən bəhrələnməliyik.

Azərbaycan müstəqillik qazanandan sonra mədəniyyətin tarixilik və qloballıq baxımından öyrənilməsi istiqamətində bir çox tədqiqat işləri aparılır.

TƏDQIQATIN OBYEKTİ VƏ PREDMETİ: Tədqiqatın mövzusunun irəli gələrək onun obyektı - mədəniyyətin fəlsəfəsi və cəmiyyətdə rolu, predmeti isə - mədəniyyətdə tarixiliyin və qloballaşmanın tədqiqatıdır.

TƏDQIQATIN MƏNBƏLƏRİ: Tədqiqatın əsas mənbəyi Azərbaycanın və dünya filosoflarının əsərləridir. Ümummillə lider Heydər Əliyevin mədəniyyət və qloballaşma haqqında fikirləri də tədqiqatın əsasını təşkil edir. Ölkəmizdə və xaricdə çap olunan jurnallar, həmçinin internet saytları da bu dissertasiya üçün mənbə rolu oynayır.

DİSSERTASIYANIN MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLƏRİ:

İşinin əsas məqsədi mədəniyyətdə tarixilik və qloballığın mahiyyətinin açıqlanmasından ibarətdir. Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələr tədqiqat işinin diqqət mərkəzində olmuşdur:

- müasir dünyada mədəniyyət anlayışına münasibətin öyrənilməsi;
- mədəniyyətin status, struktur, funksiya və tipologiyasına fəlsəfi baxışların mahiyyəti nəzərdən keçirmək;
- mədəniyyət fəlsəfəsinin dünyagörüşünə və maddi mədəniyyətə təsiri;
- tarixilik anlayışının mahiyyətinin açıqlanması və obyektiv həqiqətin dərk edilməsində rolunun araşdırılması;
- tarixin gedişində mədəniyyət formalarının inkişafının əsas xüsusiyyətləri;
- mədəniyyətdə tarixiliyin və qloballığın fərqli cəhətləri;
- qloballığın tarixin müasir dövründə oynadığı rol;
- ölkəmizdə qloballaşmanın inkişaf təzahürləri.

TƏDQIQATIN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASI:

Tədqiqat işində müəllif tədqiq olunan mövzuyla bağlı dünya və Azərbaycan alimlərinin fəlsəfi düşüncələrindən və onların gəldiyi nəticələrdən bəhrələnmişdir. Bu dissertasiyanın nəzəri əsaslarını böyük mütəfəkkirlərin mədəniyyət, tarix və qloballaşma haqqında fikirləri, ideyaları təşkil edir.

Tədqiqat prosesində analiz, müqayisəli-tipoloji, tarixi-müqayisəli və sistemli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

DİSSERTASIYANIN ELMİ YENİLİYİ: Mövzunun seçilməsi, problemin qoyuluşu, məqsəd və vəzifələri göstərir ki, bu tədqiqat işi yenidir. Elmi işin yeniliyini aşağıdakı ardıcılıqla göstərmək olar:

- ədalət, xeyirxahlıq, gözəllik yaradan mədəniyyətin insanları xurafatdan azad etməsi elmi əsaslarla verilir;
- cəmiyyətin, şəxsiyyətin varlığının tarixi xarakter daşdığını bildirməklə insanın mədəni-tarixi prosesin tərəqqisi gedişində inkişafı, mənəvi dünyasının zənginləşməsi təhlil edilir;
- dünyanı narahat edən problemlərin kəskinliyi fonunda qloballaşmanın təhlükə törətmədiyini, global problemlərin həllində vacib olduğunu, insanın maddi və mənəvi nailiyyətlərin üçün münbit şərait yaratdığı göstərilir;
- qloballaşmanın təzyiqi altında ümumbəşəri mədəniyyətin yaradılmasını heç də milli mədəniyyətlərin sıradan çıxarılmasına deyil, bəşəriyyətin zənginləşməsinə xidmət etdiyi diqqətə çatdırılır.

TƏDQIQAT İŞİNİN ELMI - PRAKTİK ƏHƏMİYYƏTİ:

Bu tədqiqat işində əldə olunan elmi nəticələr dünya və Azərbaycan mədəniyyətinin keçmişi və indiki vəziyyətinin cəmiyyətə çatdırılmasında elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyət daşıyır. Qloballaşan dünyada Azərbaycan mədəniyyətinin inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində də bu dissertasiyanın əhəmiyyəti az deyildir.

Dissertasiyada araşdırılan bir sıra problemlər mədəniyyət sisteminin təkmilləşdirilməsində və idarə edilməsi işində tətbiq oluna bilər.

Dissertasiyada qoyulan və həllinə cəhd göstərilən bir sıra yeni məsələlər sonrakı tədqiqatçılar üçün araşdırma obyektinə çevrilə və onların daha əsaslı öyrənilməsinə zəmin ola bilər. Həmçinin tədqiqatdan elm sahəsində çalışan mütəxəssislər, ali məktəblərin tələbələri istifadə edə bilərlər.

İŞİN APROBASİYASI: Dissertasiya AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun keçmiş "Qloballaşma və informasiya cəmiyyətinin fəlsəfi problemləri" şöbəsində yerinə yetirilmiş, 2010-cu ildə şöbədə müzakirə olunmuş və 2011-ci ildə müdafiəyə təqdim edilmişdir. İşin əsas məzmunu 18 elmi məqalə və tezis kimi (o cümlədən xaricdə çap olunmuş 2 məqalədə) bir sıra elmi jurnallarda dərc olunub, həmçinin ümumrespublika və beynəlxalq konfransların materiallarında öz əksini tapıb.

DİSSERTASIYANIN QURULUŞU: Dissertasiya girişdən, üç fəsil, doqquz yarım fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQAT İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **“Giriş”** hissəsində mövzunun aktuallığı və ielənmə dərəcəsi əsaslandırılır, problemin obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, nəzəri və metodoloji prinsipləri, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti müəyyən edilir, eləcə də elmi işin aprobasiyası və strukturu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın birinci fəslı - **“Mədəniyyət fəlsəfəsi: sosial – fəlsəfi kontekst”** üç yarım fəsildən ibarətdir. **“Mədəniyyət və onun cəmiyyətdə rolu”** adlı birinci yarım fəslində müəyyən edilmişdir ki, mədəniyyət – varlığın və şüurun bütün sahələrində bəşəriyyətin predmetləşdirmə – sərvətlərin, normaların, işarə sistemlərinin yaradılması və predmetsizləşdirməsi – mədəni irsin mənimsənilməsi proseslərinin dialektik vəhdətdən ibarət, gerçəkliyin yenidən dəyişdirilməsinə, bəşər tarixi zənginliyinin şəxsiyyətin daxili zənginliyinə çevrilməsinə, insanın

mahiyyət qüvvələrinin hər vasitə ilə aşkara çıxarılmasına və inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş sosial-mütərəqqi yaradıcı fəaliyyətidir.

İşdə açıqlanır ki, mədəniyyət insanın mənəviləşdirilmiş fəaliyyətidir. O, insanın idrak qabiliyyətlərinin, əldə etdiyi biliklərin, emosional həssaslığının, anlama qabiliyyəti və estetik zövqünün, gözəllik və kamillik idealına cavab verən iradə və yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişaf ölçüsüdür. Lakin mədəni insanın başlıca əsasını, kökünü mənəviyyət təşkil edir. L.Tolstoy, M.Qandi, A.Şveytser və digər yazıçı, filosof, siyasi xadimlər mədəniyyətin mənəviyyətlə bilavasitə bağlılığı haqqında çoxlu düşündürücü fikirlər söyləmişlər.

Bu yarımfəsildə göstərilir ki, mədəniyyətin məişətlə əlaqəsi həyatın bütün sahələrində öz ifadəsini tapır. Mədəniyyət geniş mənada həm maddi, həm də mənəvi sahələrini əhatə edir, özü də çoxşaxəli, çoxcəhətlidir. Məsələn, ictimai həyatda biliklərin əhali arasında yayılma dərəcəsi, adətlər, mərasimlər, bəzi ənənəvi yaşayış vərdisləri, əyləncələr, zövqlər məişətə daxil olmaqla yanaşı, eyni zamanda cəmiyyətin mənəvi mədəniyyətinin tərkib hissəsini təşkil edir. İdman qurğuları, radio, televiziya, kino, kitablar mədəni-məişət malları və s. cəmiyyətin həm maddi, həm də mənəvi cəhətlərini birləşdirir.

İşdə daha sonra bildirilir ki, estetik mədəniyyətin təzahürü elm sahəsidir. Estetik mədəniyyət elm və incəsənəti ayırmır, əksinə, onları birləşdirir. Elmi fəaliyyətin məhsulları estetik dəyər əldə edir və elmi traktat, disput, mühazirə adamlara zövq vermək qabiliyyətinə malik olur. Bununla bərabər, adamların elmlə ünsiyyəti istər orta, istərsə də ali məktəblərdə estetik tərbiyə forması kimi qəbul olunmalıdır. Estetik mədəniyyət elmi fəaliyyətlə yanaşı, pedaqoji prosesə də istiqamət verir.

Hər bir siyasi mədəniyyətin özünəməxsus tarixi xüsusiyyətləri olduğu üçün konkret dövləti əhatə edir. Lakin bir çox politoloqlar ümumi cəhətləri əsas götürərək siyasi mədəniyyətin aşağıdakı funksiyalarını göstərirlər: idrak, tarixi varisliyin qorunması və yeni nəsə verilməsi, nizamlama, normativ, informasiya, kommunikasiya, integrasiya.

Mədəniyyət və sivilizasiyanı qarşılaşdırarkən ilk növbədə insanın mənəvi, elmi və bədii yaradıcılıq sahəsindəki fəallığı üzə çıxır. Mədəniyyətin tarixən keçici və ya daimi olması ona alternativ ola biləcək halların mümkün və qeyri-mümkünlüyü məsələsini də ortaya çıxarır. Ona görə də mədəniyyət parametrləri ilə ölçülən hadisə və prosesləri təhlil etmək, onlara dair baxışlara diqqət yetirmək lazımdır.

Bu yarımfəslin axırında qeyd olunur ki, təbiət insan üçün yalnız xarici aləmdən – meşədən, bağdan, Təbiətlə mədəniyyət arasında güclü

əlaqə vardır. Təbiət mədəniyyətin yaranması, mövcud olması və inkişafı üçün zəruri şəraitdir. Mədəniyyət isə insanla təbiət arasında, bir növ, vasitəçidir, onların qarşılıqlı təsirinin nəticəsidir. İnsan özündə bioloji xassələrlə sosial amilləri birləşdirir, bunlardan birincisi təbiətlə, ikincisi isə cəmiyyətlə əlaqədardır. Deməli, insan biososial varlıqdır, mədəniyyət ikinci təbiətdir.

Birinci fəslin ikinci - **“Mədəniyyətin status, struktur, funksiya və tipologiyasına fəlsəfi baxış”** adlı ikinci paragrafında göstərilir ki, mədəniyyəti dərk etməkdən ötrü bütün xüsusi mədəni fəaliyyətlərdə mövcud olan ümuminin mahiyyətini bilmək lazımdır. Bəşər tarixinin gedişini, sivilizasiyanın qəbul etdiyi rəngarəng formalarını hərtərəfli izah etməyə ehtiyac yoxdur. Əsas müəyyən suallara cavab vermək üçün tarix fəlsəfəsinin və sivilizasiyanın prinsiplərini bilməkdir.

Burada bildirilir ki, tarix və mədəniyyət fəlsəfəsinin bütün problemlərinin kökündə dayanan azadlıq ideyası əqlin statusunu ifadə edir. Buradan da mədəniyyət fəlsəfəsinin ümumi vəzifəsi bəlli olur. Sosial məzmununa görə əxlaq normaları həm ümumbəşəri, həm də tarixən məhdud – sinfi xarakterə malik ola bilər. Sonuncu halda bir sosial formasiyadan digərinə keçid zamanı uzun vaxt ərzində köhnə əxlaq normalarının dağılması və yenilərinin yaranması baş verir.

Bu yarım fəsildə daha sonra qeyd edilir ki, sosial hadisə olmaqla mədəniyyət çoxlu funksiya yerinə yetirir. Aksioloji yanaşma üsullarına görə insanın idrak fəaliyyətini ifadə edən funksiyaları qeyd etmək olar. Mədəniyyətin qnoseoloji funksiyası ondan ibarətdir ki, xalq, ölkə haqqında bütöv təsəvvürlər verir, sayəsində insanlar öz şəxsi tələbat və mənafeələrini anlayırlar. Mədəniyyət sosial təcrübənin ötürülməsi və digər xalqların mədəniyyətlərinin mənimsənilməsinin güclü vasitəsi olmaq etibarilə informativ funksiyasını da yerinə yetirir.

Mədəniyyət sosial təcrübənin seçilməsi, seleksiyası, onların işarə sistemlərində möhkəmləndirilməsi funksiyasını da həyata keçirir. Mədəniyyət mənəvi nailiyyətləri saxlayan və sonrakı nəsillərə ötürən cəmiyyətin özünəməxsus yaddaşdır. Onda bəşəriyyətin sosial genetik irsiyyəti, tarixi yaddaşı, qədim dövrün rəvayətləri, ədəbi abidələri, elm və incəsənət dilləri notlaşmışdır.

Mədəniyyət modellərini, tiplərini yaratmaqla özünüdərkə təkan vermişdir. Hər hansı təsnifatın metodoloji məhdudluğu dərk ediləndə fəlsəfi araşdırmalarda tipologiyanın zəruri olması heç kəsdə şübhə oyatmır. Mədəniyyətin əsas tiplərini öyrənmək cəhdləri mədəni-tarixi inkişaf konsepsiyalarının yaranması ilə nəticələnmiş, yeni dövrün

mədəni özünüdərkli ilə əlaqədar tarixi epoxaların, dövrlərin və mədəniyyətlərin bir-birini əvəz etməsinə şərait yaratmışdır. Bəzən xarakteristikasının mücərrədliyi, qeyri-müəyyən əsaslara söykənməsi mədəniyyətinin tipologiyasını müəyyənləşdirməyə mane olur. Şərq və Avropa mədəniyyətləri arasında mühüm fərqlərin olması hamıya bəlli olsa da, onları tipoloji cəhətdən müəyyən etmək o qədər də asan deyil. Həmin mədəniyyətlərin oxşar və fərqli cəhətləri olsa da, onların tam tipləşdirilməsində hələlik fikir aydınlığı yoxdur.

Bu yarımfəsildə belə bir nəticəyə gəlinir ki, ictimai fikirdə, siyasətdə və ideologiyada Qərb-Şərq və xristian-islam münasibətləri arasında kəskin forma alan ixtilaf və qarşıdurmalar müxtəlif dinlərə etiqad edən xalqlar və dövlətlər arasında bir-birinə qarşı təhlükə mənbəyi kimi baxmaq formasında davam etməkdədir. Şərq və Qərb – qütbləşmiş vahid bəşər mədəniyyətinin iki tipidir. Eyni zamanda, bəşər mədəniyyətinin vahidliyini bildirən, həmçinin köklü surətdə bir-birindən fərqlənən, bir-birinə qarşı duran mədəni modellərdir. XX əsrin ikinci yarısında mədəniyyətin müasir tipi yaranıb. Bu tip insanın dəyişdirici fəaliyyətində təbiətin müəyyən etdiyi hədudların dərk edilməsinə əsaslanır. İnsanların ətraf mühitə münasibəti mədəniyyətdə hansı marağın üstünlük təşkil etməsindən asılı olaraq təsnif edilə bilər. Qlobal problemin – ekologiyanın həlli qarşılıqlı əlaqədə olan iki zəruri şərtədən ibarətdir. Birincisi, müharibələrin, silahlanmanın dayandırılması – tam tərksilah və daimi sülhün yaradılması, ikincisi, ədalətsiz ictimai münasibətlərin aradan qaldırılmasıdır.

Birinci fəslin üçüncü yarımfəsildə **“Mədəniyyət fəlsəfəsinin dünyagörüşünə və maddiliyə təsiri”** adlanır. Bu yarımfəsildə də araşdırılır ki, mədəniyyət maddi və mənəvi sərvətlərin yaradılmasına, mənimsənilməsinə, saxlanmasına və bölgüsünə istiqamətləndirilən ictimai münasibətlər sistemidir. Bu, maddi istehsalla şərtlənən, öz mahiyyəti etibarilə sosial əhəmiyyət kəsb edən və dünyanın dəyişdirilməsinə yönəldilən yaradıcılıq prosesidir. Mədəniyyətin fəlsəfi anlayışına, bir tərəfdən, bəşəriyyətin konkret tarixi mərhələdə malik olduğu maddi və mənəvi sərvətlərin cəmi, digər tərəfdən, mədəni fəaliyyətin həyata keçirilmə prosesinin forma və məzmununa təsir göstərən amillər daxildir.

İşdə verilir ki, mədəniyyət fəlsəfəsi mədəniyyətin rəngarəng və sonsuz olan ümumnəzəri əsaslarını ehtiva edir, bəşər təcrübəsinin müxtəlif parametrlərindəki nailiyyətlərini, hər bir fərdin mədəniyyət ünsiyyətinin müxtəlif normalarını və növlərini fəlsəfi cəhətdən

mənimsəyir. Mədəniyyət fəlsəfəsi insan varlığının gözlənilməz və təkrarlanan paradoks və dilemmalarını aşkar edir, onları fikrən canlandırır. Mədəniyyəti çox vaxt müasir fəlsəfə və fəlsəfə tarixi sahəsində biliklərə yiyələnməklə anlayırlar. Mədəniyyətdə başlıca cəhət bilik, fəlsəfə hesab olunur, onun qanun və kateqoriyaların elmi vəzifələrinin həllinə tətbiq bacarığı əsas götürülür.

Dissertasiyada göstərilir ki, inkişaf etmiş cəmiyyətlərdə elmi-texniki inqilabın üstünlükləri ilə getdikcə daha geniş surətdə əlaqələndirildiyi bir şəraitdə adamların mənəvi tələbatı – elmə, texnikaya, incəsənətə yiyələnmək həvəsi durmadan artır. Bu isə şəxsiyyətin hərtərəfli kamilləşməsinə, onun yaradıcı fəallığının durmadan artmasına və mənəvi aləminin daha da zənginləşməsinə səbəb olur.

Bu yarımfəslin axırında qeyd olunur ki, yeni yaradılmış nemətlərin də insan dünyagörüşünə təsiri böyükdür. Xalçalara vurulan naxışlar insanda ancaq nəcib hisslər yaradır. Eləcə də qalereyalarda sərgilənən rəsm əsərləri əvəzsiz, gözəl duyğular oyadır. Əvəzində dünyanın hisslərlə mənimsənilməsi yeni maddi mədəniyyətin yaradılmasının əsasını qoyur.

“Tarixilik və onun mahiyyəti” adlı ikinci fəsil də üç yarımfəsildən ibarətdir. Bu fəslin **“Mədəniyyət və tarixə nəzəri yanaşma”** adlı birinci yarımfəslində qeyd olunur ki, hər bir tarixi mədəniyyət gələcəyə inam əsasında formalaşır. Bu inam dünya, insan, həyat haqqında universal təsəvvürləri və müvafiq dəyərlər kompleksini formalaşdıraraq mədəniyyətin yaradıcı enerjisinin cəmləşdiyi mərkəz rolunu oynayır. Əslində, mədəniyyət aktiv enerjinin cəmləşdiyi yaradıcı mərkəzin ən müxtəlif aspektlərdə şərhindən ibarətdir.

Bəşəriyyət tarixinin ilkin mərhələlərində meydana gəlmiş ibtidai mədəniyyətin bir sıra xüsusiyyətləri diqqəti cəlb edir. Hər şeydən əvvəl, ibtidai mədəniyyət – ən qədim mədəniyyət tipidir, o, bütövlükdə ibtidai insanların bütün tarixi boyu varlığını müəyyən edir. “Mif” sözü sonralar yaransa da, ibtidai insanlar gerçək hadisələrlə xəyali hadisələr arasında o qədər də fərq qoymurdular. Cəmiyyət inkişaf etdikcə vəziyyət də dəyişdi, inkişaf etmiş mifoloji sistemə malik xalqlarda dünya, kainat və insanlar haqqında əsətlər əksəriyyət təşkil etdi. Tarix o zaman elm hesab olunur ki, mifoloji mənzərə içərisində real mənzərənin cizgilərini axtarır tapır və həqiqəti meydana qoyur. Özünün tarixi mətnləri olmayan, arxaik mədəniyyətə malik xalqlar tam və dəqiq olmayan mifoloji mətnləri ilə spesifik formada da olsa, mənbə rolunu oynayaraq tarixin bir elm kimi öz funksiyasını yerinə yetirməsinə kömək etmişdir.

Dissertasiyada daha sonra göstərilir ki, milli azadlıq mədəniyyət tarixin gedişatında formalaşan prosesdir. Tarixi proseslərdə siyasi sərvətlər – dövlətçilik ənənəsi, ədalətli cəmiyyət qurmaq arzusu, xalqa, insanlara qayğı başlıca yer tutur. Milli mədəniyyətin təsiri altında milli xarakter formalaşır və siyasi şüura təsir edir. Milli xarakterdə siyasi baxışlar, mövqe münasibəti, özünüdərk siyasi proseslərdə fəallıq, dözümlülük başlıca yer tutur. Azərbaycanın milli xarakteri özündə ümumbəşəri sərvətləri birləşdirir. Milli mədəniyyət siyasi hərəkətlərdə daha qabarıq üzə çıxır. Ötən əsrin sonlarında baş verən mitinqlərdə, nümayişlərdə, küçə yürüşlərində emosionallıq daha güclü idi. Müstəqil dövlət yaranandan sonra siyasi proseslər analitik təhlil edilir və sosial-siyasi fəaliyyət istiqamətləndirilir. Milli mədəniyyət müstəqil dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsində, sosial-siyasi sabitliyin yaranmasında başlıca rol oynayır.

Ümumdünya tarixi proses həm sosial səviyyələrdə, həm də ictimai həyatın müxtəlif sferalarında bəşəriyyətin inteqrasiya meyli ilə səciyyələnir. Son nəticədə inteqrasiya bütün sosial-tarixi birliklərin (etnik, dini, sinfi və s.) yaranmasının əsasını təşkil edir. Müəyyən mənada bəşər tarixi müxtəlif inteqrasiya quruluşlarının, o cümlədən millətlərarası və dövlətlərarası birliklərin yaranma, inkişaf və dağılma tarixidir. Bu baxımdan, dünya tarixi üçün inteqrasiya proseslərinin miqyasının ardıcıl olaraq artması, getdikcə daha böyük ərazi birliklərinin lokal, regional və ümumdünya formasında formalaşmasına doğru irəliləyiş xarakterikdir. Haqlı olaraq inteqrasiyanın ən yüksək səviyyəsi kimi qiymətləndirilən «vahid cəmiyyət» dünyadakı tarixi inteqrasiya proseslərinin axırınçı pilləsi və məntiqi sonudur.

Bu yarımfəslin yekununda nəzərə çatdırılır ki, ümumdünya mədəniyyətinin sistemliyinin axtarışı olduqca çətindir. Çünki hər bir mədəniyyət özünün spesifik aləmini, əxlaqını incəsənətini müvafiq, simvolik formalarda ifadə edir. Həmin mədəniyyətin ifadəsi digər mədəniyyətin adekvat dilinə mütləq mənada tərcümə olunmur. Bəzən onun öyrənilməsinə ümumi yanaşma mümkün sivilizasiya kimi şərh olunur. Harmoniyaya cəhd bəşəriyyətin ən ümumi dəyərlərini yaradır. Dünyanın mədəniyyət tarixində ümumbəşəri dəyərlər özünü göstərir ki, bu da bir sıra xalqlar üçün səciyyəvidir. Həmin mənəvi hadisələr həqiqət, gözəllik, xeyirxahlıq və azadlıq kimi anlayışlarla ifadə olunur.

Bu fəslin ikinci – **“Tarixilik və onun qanunauyğunluqları”** adlanan yarımfəsildə təhlil edilir ki, tarixiliyə görə, obyektiv həqiqət zaman daxilində dəyişir, inkişaf edir. Dialektik dünyabaxışının mühüm

cəhətlərindən olan tarixilik XVII əsrdə orta tarix elminin empirizmə və teologiyaya qarşı mübarizəsində meydana gəlmiş, F.M.A.Volter, J.J.Russo, D.Didro, G.V.F.Hegel, A.Sen-Simon və başqalarının fəlsəfi-tarixi konsepsiyalarında təşəkkül tapmışdır. Tarixilik prinsipinin yaranmasında humanitar və təbiətsünaslıq elminin nailiyyətləri mühüm rol oynamışdır. XIX əsrə qədər bu prinsipin yüksək inkişaf mərhələsini Hegel fəlsəfəsi təşkil etmişdir.

Bu yarımfəsilə belə bir məna açıqlanır ki, tarix mövcud obyektin yaranması və formalaşmasının struktur və funksional proseslərini ifadə edir. Məntiq isə həmin obyektin tərəflərinin elə nisbətlərini, qanunlarını, əlaqə və qarşılıqlı təsirlərini ifadə edir ki, onlar bu obyektin inkişaf vəziyyətində mövcud ola bilər. Tarix və məntiq ziddiyyəti özündə ehtiva edən dialektik vəhdətdədir.

Dissertasiyada şərh olunur ki, C.Viko tərəfindən yaradılmış tarixi dövrən nəzəriyyəsinə görə, ictimai hadisələr sonsuz halda təkrar olunur. XIX-XX əsrlərdə bəzi filosoflar və sosioloqlar C.Viko nəzəriyyəsinin müsbət ünsürlərini, yəni tarixi tərəqqi ideyasını, ictimai inkişafın qanunauyğunluğunun qəbulunu kənara ataraq bəşəriyyətin ilkin nöqtəyə əbədi qayıtması haqqında ideyanı ön plana çəkirdilər. Başlıca tərəfdarları P.A.Sorokin, A.D.Toynbi və b. olmuşlar. Tarixi dövrən nəzəriyyəsində tarixi prosesin ayrı-ayrı tərəfləri göstərilirdi.

İctimai inkişafın ən çox yayılmış konsepsiyası K.Marks və F.Engels tərəfindən irəli sürülmüş konsepsiyadır. Həmin konsepsiyaanın inkişafında sovet filosofları, tarixçiləri, iqtisadçıları, sosioloqları mühüm rol oynamışdır. Marksizm cəmiyyət haqqında elmi tarixi materializm adlandırmışdır.

Tədqiqatda bildirilir ki, tarixi gerçəkliyin mövcudluğu faktlarda təzahür edir. Tarixi gerçəkliyin şüurda inikası faktın kəmiyyət və keyfiyyətindən asılıdır. Tarixi tədqiqatların səmərəliliyi onun daha çox və qiymətli faktlara əsaslanması ilə bağlıdır. Tarixi fakt əhəmiyyətli tarixi hadisələri və uzun dövrü əhatə edən və müəyyən dərəcədə bizə məlum hadisələrdir. Müharibələri, inqilabları, iqtisadi, ictimai və siyasi hadisələri ifadə edən faktlar onların mahiyyətini, məzmununu, xarakteri və xüsusiyyətlərini açmaqda mühüm rol oynayır. Tarixi fakt heç bir halda "xalis" şəkildə bizə məlum olmur, onları yalnız müəyyən mənbələr vasitəsilə öyrənirik. Hər bir mənbədə isə onun müəllifinin mənsub olduğu sinfin, tarixi dövrün, hətta təmsil etdiyi xalqın, millətin "izi" vardır.

Mürəkkəb və müxtəlif sahəli sistem olan ictimai şüurun mühüm və

spesifik struktur ünsürlərindən biri tarixi şüurdur. Cəmiyyət ictimai yaddaş mahiyyəti kəsb edən tarixi şüursuz keçinə bilməz. Tarixi şüur tarixi dövrlərin, mərhələlərin və zamanların əlaqəsi, gələcək perspektivin zəminidir.

Bu yarımfəslin axırında qeyd edilir ki, ictimai inkişafın iki şərti tarixin obyektiv və subyektiv amilləridir. Obyektiv amillər adı ilə insanlardan asılı olmayan və onların fəaliyyətinin istiqamətini, hüdudlarını müəyyən edən şərtlər başa düşülür. Təbii şərait, istehsalın əldə edilmiş səviyyəsi, maddi, siyasi, mənəvi inkişafın tarixən yetişmiş vəzifələri və tələbləri buna misal ola bilər. İnkişaf prosesində yeni ilə köhnə arasında obyektiv zəruri əlaqə, inkarı inkar qanununun daha mühüm cəhətlərindən biri varislikdir. Metafizikadan fərqli olaraq, materialist dialektika ağırlıq mərkəzini təbiət, cəmiyyət və təfəkkürdə irəliyə doğru inkişaf prosesinin öyrənilməsinə keçirir. Materiyanın hərəkət formalarının genezisi göstərir ki, hərəkətin yüksək forması aşağı formaları ilə varislik əlaqəsində olduğundan inkişafı keyfiyyətə yeni pilləyə qaldırır. İnkarın dialektik başa düşülməsi nəinki köhnənin ləğv edilməsini, eyni zamanda əvvəlki pillələrdə edilmiş mütərəqqi, səmərəli olanın saxlanılmasını və daha da inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Bunsuz nə varlıqda, nə də idrakda irəli getmək mümkündür.

“Tarixilik obyektiv həqiqətin dərk edilməsidir” mövzusunda olan ikinci fəslin üçüncü yarımfəslində araşdırılır ki, mədəniyyətin inkişafı təhlil edilərkən tarixiliyin xüsusiyyətləri, forma və xarakteri nəzərə alınmalıdır. Tarixilik məzmun və formaca mütərəqqi və mürtəce ola bilər. Tarixi varislik mədəniyyətin inkişafında obyektiv qanunauyğunluq, onun tərəqqisinin əsas şərtlərindəndir. Cəmiyyətimizin mədəni inkişaf vəzifələrinə uyğun gələn varislik üslubunun özünü həm ümum-sosial, həm də şəxsi səviyyədə göstərməsi mədəniyyəti mənimsəmə prosesində dünyanın dərkəlməsinin, mədəni sərvətlər cəminin mənimsənilməsində ardıcıl, məqsədyönlü münasibət bəsləməsinin izahı vacibdir.

Müəllif dissertasiyada qeyd edir ki, əxlaq mədəniyyəti tarixi sivilizasiya ilə sıx əlaqədə olan bir hadisədir. Sivilizasiya insan həyatında qaydaların tətbiq olunmasından başlayaraq indiyə qədər cəmiyyətin inkişafı boyunca mövcud olmuşdur. Sivilizasiya cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi və mədəni sərvətlərin mənimsənilməsindən ibarətdir. Göstərilən cəhətlər sivilizasiyanı mədəniyyətdən fərqləndirir. Sivilizasiya və mədəniyyət bir-birilə sıx surətdə əlaqədar olmaqla müəyyən fəaliyyət və inkişaf qanunauyğunluqları əsasında inkişaf edir. Sivilizasiyaların Şərq və Qərb olmaqla bölgüsündə onların bir sıra mühüm fərqləndirici

cəhətləri aşkara çıxır.

Bu yarım fəslin axırda qeyd olunur ki, mixi, sami, hind kitabələrin məcmuəsinin nəşr olunmasına XIX əsrdə başlanmışdır. Qara dənizin şimal sahillərində tapılmış qədim yazılar 1885-1901-ci illərdə akademik V.V.Latışev, Zaqafqaziya ərazisindəki mixi kitabələr R.Melikşvili və başqaları tərəfindən nəşr olunmuşdur. Alimlər indi də bütün qədim və orta əsr kitabələrini öyrənir və nəşr edirlər. Epiqrafik yazılar – kitabələr ən dəqiq tarixi mənbələrdəndir. Bizə qədər gəlib çatmış orta əsr əlyazmaları bəzən bir neçə dəfə üzü köçürülüb təhrif olunmuşdur. Lakin müxtəlif lövhələrə həkk olunmuş kitabələr heç bir məzmun dəyişikliyinə uğramamış etibarlı sənədlərdir.

Birinci və ikinci fəsilərdə olduğu kimi **“Mədəniyyətdə qoballığın perspektivləri”** adlı üçüncü fəsil də üç yarım fəsildən ibarətdir. **“Qloballıq və tarixin müasir dövrü”** mövzusunda olan birinci yarım fəsildə nəzərə çatdırılır ki, çox geniş mahiyyət və məzmunu malik mədəniyyət artıq lokal çərçivədən çıxıb. Qlobal mədəni məkanda integrasiyaya cəlb olunsada, hələlik sosial-mədəni fərqlər bənzərsiz, bir-birini təkrarlamayan mədəniyyətlər olmaqla qalmaqdadır. Hazırda mədəni fərqlər qlobal dialoqa və integrasiyaya mane olan səbəblər kimi qavranılır.

Dissertasiyada şərh olunur ki, qloballaşma prosesi bəşər tarixində yeni bir hadisə deyil. Tarix boyu insanlar integrasiya sistemini gerçəkləşdirməyə, vahid siyasi, sosiokultur və iqtisadi bir məkanın orqanik üzvü olmağa can atmışlar. Lakin XX əsrin sonundan başlayaraq və XXI əsrin əvvəllərində müşahidə olunan integrasiya özünün sürəti ilə məsələyə bir daha diqqət yetirməyi qaçılmaz edir. Bəşəriyyət qarşısında duran problemlərin xüsusiyyəti qlobal xarakter daşıyır və ancaq bütün dövlətlərin birgə fəaliyyəti nəticəsində öz həllini tapa bilər. Bu gün dünyada insanların yaratdıqları uluslararası qurumların əsas vəzifəsi bəşəriyyəti xilas etməkdir. Bu vəzifəni uğurla yerinə yetirmək üçün istər milli, istərsə də qlobal səviyyədə sosial mədəni proseslərin idarə edilməsi daha yüksək səviyyəyə qaldırılmalıdır. Tarixi mərhələ və nəsillərin bir-birini təkamül yolu ilə əvəzləməsindən fərqli olaraq, keçid, böhran dövrlərində hər bir xalqın və dövlətin həm lokal, həm də qlobal cəmiyyətin varlıq və bütövlüyünü təmn edən tellərin, mənəvi yaddaş və mədəni təcrübənin saxlanması və ötürülməsi prosesində fasilələr yarana bilər. Bu səbəbdən cəmiyyətdə keçilmişə yekun vurularkən və sabahı müəyyənləşdirərkən mədəniyyət və qloballaşma problemlərinin bütün səviyyələrdə təhlilinə kəskin sosial sifariş hiss edilir.

Elmi işdə belə bir məqam vurğulanır ki, müasir dünyada müxtəlif ölkələrin və xalqların vahid axında birləşməsi prosesi gedir. Bəşəriyyətin inkişafının müasir mərhələsində vahid sivilizasiya formalaşır, həyatın bütün sahələrini əhatə edən ümumi sistem yaranır. Elmi-texniki inkişaf dövlətləri bir-birinə daha da yaxınlaşdırır. Müasir qloballaşma nəzəriyyələrinin arasında iqtisadi-texnoloji amillərin deyil, siyasi və mədəni aspektlərin təhlili əsas predmet kimi qəbul edilir.

Qloballaşma prosesi iqtisadiyyat sferası ilə məhdudlaşmır, mədəniyyətə, əxlaqa, əhalinin həyat tərzinə güclü təsir göstərir. Qloballaşma nəticəsində milli dövlət qurumlarının demokratik institutların nəzarət və təsir mexanizminə çevrilməsi meyli əmələ gəlir. Qloballaşmanın geniş xarakter alması nəticəsində bir çox ölkələr ötən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq milli, Avropa və dünya səviyyəsində yeni tənzimləmə mexanizmləri yaratmaq ideyalarını irəli sürmüşlər.

Tədqiqatda qeyd olunur ki, müasir qlobal yeniləşmələr mədəniyyətə dərinlən təsir göstərmişdir. Lakin bu o demək deyildir ki, artıq mədəni sferada milliliyin sonu çatmışdır. Qlobal dəyişikliklər daha mürəkkəb xarakter alaraq sosial mədəni münasibətlərin nəzəri cəhətdən müzakirə edilməsi üçün əsas yaradır və yeni müxtəlif qüvvələrin və tənqidi yanaşmaların miqyasını artırır. Amerika mədəniyyətini nümunə gətirsək görərik ki, mədəni səviyyəsinin aşağı düşməsi, elmi müəssisələrin radikallaşması düzgün olaraq müzakirə obyektinə çevrilmişdir və haqlı tənqidlərə məruz qalmışdır. Qloballaşmanın həyata keçirilməsi dövrün mənəvi-psixoloji atmosferinin, əsrlər boyu formalaşmış kütləvi şüurun, dinlərin humanizminin istiqamətinin dəyişdirilməsini nəzərdə tutur. Bu, insanların şüurunda kök salmış ənənəvi mənəvi-əxlaqi normaları silir, şüurlarda yeni inqilab yaradır.

Bu yarımfəsildə bildirilir ki, ümumbəşər mədəniyyətinin yaradılması heç də milli mədəniyyətlərin eyniləşdirilməsi, bir-birinə ilhaq edilməsi prosesinə çevrilməməlidir. Başqa milli mədəniyyətlərlə tanışlıq hər bir milləti zənginləşdirir, onun qururunu artırır, şüurunun formalaşmasına kömək edir, oxşar və təkrarları aradan qaldırır. Şübhəsiz ki, hər hansı bir millətin mədəniyyəti nə qədər zəngin, dəyərli olsa, dünya mədəniyyəti bir o qədər məzmunlu və dolğun olar.

Bu yarımfəslin axırında göstərilir ki, qlobal şüurun formalaşması müasir dövrün mənəvi problematikasının başlıca vəzifələrindən birinə çevrilmişdir və bu da müasir dövrün sosial-mədəni situasiyasının tərkib hissələrindən biri olan qlobalizmin əhəmiyyətini artırmışdır. Dünya vahid tarixi məkana çevrilmək üzrədir. Xalqların ünsiyyətə olan zəruri

tələbatı onların mədəniyyətlərinin integrasiyası problemini ön sıraya çəkir. İnsanlar bu integrasiyaya daxili tələbat hissi, informasiya vasitələrinin köməyi ilə bütün dünyada baş verən hadisələrdən xəbər tutur, dünya mədəniyyəti sərvətlərinə daha asan qovuşmaq imkanına yiyələnir, daha güclü, daha təkmil informasiya vasitələrinə malik olurlar. Burada siyasi məkanla informasiya məkanı arasında uyğunsuzluq əmələ gəlir.

“Tarixilik və qloballığın spesifik cəhətləri” adlı üçüncü fəslin ikinci yarım fəslində qeyd edilir ki, hər bir cəmiyyətdə şəxsiyyətin varlığı tarixi xarakter daşıyır. Məhz mədəni-tarixi prosesin tərəqqisi gedişində şəxsiyyət də inkişaf edir, mənəvi dünyası zənginləşir, yaratdığı nailiyyətlər onun mənəvi sərvətinə çevrilir. Şəxsiyyət sözügedən prosesdə yarıdılan dəyərləri sadəcə əxz etmir, onlara dəyişdirici münasibət bəsləyir.

Yarımfəsilə açıqlanır ki, tarixi proseslərdə şəxsiyyətin rolu barədə çoxtərəfli araşdırmalar aparıldığından bəzi ümumiləşdirmələrə üstünlük verilməlidir. Ümumiyyətlə, ictimai tərəqqidə zəruri hadisələrin rolu etiraf edilir. İctimai sistem obyektiv və subyektiv faktorların qarşılıqlı vəhdətindən tələbatla insan təfəkkürü qovuşanda təşəkkül tapır. Şəxsiyyətin formalaşması konkret şərtlər çərçivəsində müəyyənləşir. Nəzərə almaq lazımdır ki, şəxsiyyət passiv element olmayıb, fəaliyyəti ilə tarixi proseslərə fəal təsir göstərmək imkanındadır.

İnformasiya inqilabı ilə qloballaşma prosesi arasında bilavasitə qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Qloballaşma gerçəkliyin bütün proseslərinə öz təsirini göstərmiş, ictimai varlığın kompleks şəkildə dəyişdirilməsinə rəvac vermişdir. Bir tərəfdən dünyanın qlobal proseslərə cəlb olunması, digər tərəfdən isə hər bir xalqın öz milli mədəniyyəti uğrunda mübarizə aparması müasir qloballaşmanın əsas problemlərindən biridir. Və mübarizə bu problemin neytrallaşdırılması uğrunda gedir.

Dissertasiyada göstərilir ki, çoxmədəniyyətlik sayılan multikulturalizm siyasi termin və nəzəriyyə olaraq yaxın tarixdə ortaya çıxmışdır. Qısa zaman ərzində müasir dövrümüzdə çox populyar termin halına gəlmişdir. Çox mədəniyyətlik şəklində dilimizə tərcümə edilən multikulturalizm həm də mütərəqqi demokratik quruluşların milli və etnik azlıqlarla bağlı yürütdükləri yeni bir siyasi konsepsiya hesab edilir.

Qloballaşmaya dair çoxlu ədəbiyyat mənbələrinin mövcudluğu bu sahədə fikirlərin sistemləşdirilməsini tələb edir. Yalnız bu halda qlobal problemlərin həllinin vacib aspektlərini aşkarlamaq, əhəmiyyətli fikirləri müəyyənləşdirmək olar.

Dissertasiyanın son fəslinin axıncı – **“Azərbaycanda qloballaşmanın təzahürləri”** adlı yarım fəsilə göstərilir ki, Azərbaycan

sivilizasiyanın faydalarından düşünülmüş fəaliyyətlə istifadə etməklə, daha artıq biliyin istinad etdiyi müəyyən elementləri bir yerə toplamaqla arzuolunan cəmiyyət qurmaq istəyir.

Tədqiqatda qeyd edilir ki. müstəqillik ilərində Azərbaycanın dünya təsərrüfatına inteqrasiyasının genişlənməsi və dərinləşməsini təsdiq edən kifayət qədər fakt və material mövcuddur. Azərbaycanda xarici investisiya qoyuluşlarının artması, müştərək müəssisələrin fəaliyyəti, respublikanın beynəlxalq təşkilatlara üzvlüyü, ixrac və idxal əməliyyatlarının genişlənməsi, maliyyə-valyuta əməkdaşlığı, iqtisadi, siyasi müstəqilliyin təşəkkülü, qorunması və inkişafı, şübhəsiz, çox qiymətli dir

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev çıxışlarının birində bildirdi ki, bizə sağlam gənclər, sağlam millət, sağlam xalq lazımdır. İdmana vəsait qoyulması millətin gələcəyinə sərmayə qoyulması deməkdir. Qloballaşma Azərbaycanın ictimai həyatına bütövlükdə, o cümlədən ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığa da təsir etmişdir. Ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində bu təsir janrın inkişafında və ümumbəşəri prinsiplərin, mənəvi dəyərlərin bədii əsərlərin yaradılması zamanı əsas faktorlardan biri kimi götürülməsində öz əksini tapmışdır. Azərbaycan xalqının digər millətlərə yaxınlaşmasında və onlarda oxşar cəhətlərin əmələ gəlməsində nikah müəyyən rol oynayır. İki ayrı-ayrı xalqın nümayəndələrinin nikahı ailədə ümumi xarakterli adətlər yaradır, bir növ, qlobal cəhətlər və münasibətlər formalaşdırır.

1994-cü il sentyabrın 20-də ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Xəzər dənizində Azərbaycan neftinin hasilatı ilə bağlı otuz il müddətinə müqavilə bağlandı. Azərbaycan, Böyük Britaniya, ABŞ, Səudiyyə Ərəbistanı, Türkiyə, Rusiya və Norveç dövlətlərinin neftlə bağlı fəaliyyət göstərən böyük şirkətləri arasında bağlanan müqavilə tarixə «Əsrin müqaviləsi» kimi daxil oldu. 1999-cu il noyabrın 18-də ATƏT-in İstanbul sammitində isə Xəzər neftinin əsas ixrac boru kəmərinin – Bakı - Tbilisi – Ceyhanın (BTC) çəkilməsi haqqında Azərbaycan, ABŞ, Türkiyə, Gürcüstan, Türkmənistan və Qazaxıstan ölkələri arasında sənəd imzalandı. Bu nəhəng və ağılasız səmərəli layihələr ən azı üç qitədə yaşayan insanların və müəssisələrin – Bakı, London, Vaşinqton, Tbilisi, Ankara, Almatı, Aşqabad elmi institutlarının illərlə çəkdikləri gərgin zəhmətin nəticəsində reallığa çevrildi. Bütün bunlar insanları, cəmiyyətləri və dövlətləri azad fəaliyyət ətrafında birləşdirən Azərbaycanın qloballaşmaya özünəməxsus töhfəsidir.

Dissertasiyanın “Nəticə”sində göstərilir ki, mənşə və nəticə

etibarilə insan əməyi ilə əlaqədar olan mədəniyyət inkişafı prosesində özünün maddi və mənəvi əlamətlərini formalaşdırır. Sadəcə hazır sərvətlərin nəticələrindən ibarət olmayıb, həm də onların yaradılmasının əsasıdır. Bəşəri hadisə olduğundan bütün xalqların özünəməxsus mədəniyyəti vardır. İnsanları, xalqları birləşdirən mədəniyyət iqtisadiyyatda, sosial sahədə tərəqqi simvoludur. Ədalət, xeyirxahlıq, gözəllik yaradan mədəniyyət insanı elmə, həqiqətə yönəldərək onu çaşqınlıqdan, xurafatdan xilas edir. “Mədəniyyət” anlayışı ictimai həyatın çox geniş sahəsini əhatə etdiyindən onun müxtəlif aspektlərdən öyrənilməsinə böyük ehtiyac var. Çünki bəşəriyyət inkişaf etdikcə onun mədəni prosesləri, hadisələri, predmetləri dəyişir, yeniləşir və dayanmadan təkamül edərək maddi və mənəvi sərvətlər məcmusu kimi daha da zənginləşir. Müasir elmi yeniliklər, ictimai-siyasi proseslər “mədəniyyət” anlayışının kateqoriyalarının sayını da artırır. Beləliklə, cəmiyyət daxilində mədəniyyətin çoxfunksiyalı olduğu aşkarlanır, məlum olur ki, onun birinci və əsas funksiyası humanist xarakterli proseslərin yaradılması və inkişaf etdirilməsindən ibarətdir. Buradan da müəllif dissertasiya işində belə belə bir nəticəyə gəlmişdir:

- humanist məqsədlərlə inkişaf edən maddi və mənəvi sərvətlər tarixin bütün dövrləri üçün əhəmiyyətliyədir. Onlar mənəvi irs kimi gələcək nəsillərin həyat və yaradıcılığında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və mənəvi sərvət kimi daima qorunub saxlanılır. Bu cəhətinə görə humanist mədəniyyət tarixi varislik funksiyasını da yerinə yetirir. O, bir çox nəsillərin sosial-mədəni təcrübəsini özündə cəmləşdirdiyinə görə böyük elm mənbəyinə çevrilir;

- mədəniyyət yüksəliş dövrlərində ədalətin tərənnümü şəklində təzahür edir. Bu dövrdə insanla cəmiyyət arasında münasibətlər özünün təbii harmoniyası ilə seçilir. Mədəniyyət tənəzzül mərhələsinə qədəm qoyanda bu münasibətlərdəki harmoniya pozulur, həyata inamı azaldığından insan daxili enerji mənbəyindən məhrum olur.

Ümumiyyətlə, mədəniyyət insanla təbiət arasında münasibətlərini müəyyən edən bir fenomen kimi sağlam gələcəyin qeydinə qalmağa çalışır.

Mədəniyyət ictimai – iqtisadi formasiyaların bir-birini əvəz etməsindən asılı olaraq inkişaf edən tarixi hadisə olduğundan və mədəniyyətin tarixiliyi baxımından müəllif öz elmi tədqiqatında belə ümumləşdirmə aparmışdır:

- a). obyektiv həqiqətin dərk etmə prinsipi olan tarixilik zaman daxilində dəyişir, inkişaf edir. Əhəmiyyətli bu prinsipin yaradılmasında

humanitar və təbiətşünaslıq elminin nailiyyətləri böyük təsir göstərmişdir. Əvvəllər metafizik inkişaf nəzəriyyəsinə əsaslanan tarixilik sonralar universal xarakter daşımış və məzmunu artmışdır. Tarixilik tarixin inkişaf mərhələləri, bəşəriyyətin gələcək təkamül proseslərinin müəyyən istiqamətləri haqqında da fikir söyləməyə əsas verir;

b). tarixin inkişaf mərhələlərinin nəzərdən keçirilməsi bəşəriyyətin gələcək təkamül proseslərinin müəyyən istiqamətləri haqqında da fikir yürütməyə imkan verir.

Ümumiyyətlə, cəmiyyətdə şəxsiyyətin varlığının tarixi xarakter daşdığını nəzərə alaraq bildirmək mümkündür ki, insan məhz mədəni-tarixi prosesin tərəqqisi gedişində inkişaf edir, mənəvi dünyası zənginləşir.

Mədəniyyət qloballaşma prosesində həssas məqam olduğu üçün müəllif dissertasiyasında belə bir nəticə ortaya çıxarır:

- qloballaşan dünyada öz mədəniyyətini, milli kimliyini, adət-ənənələrini və özünə xas etnik bənzərliyini saxlamaq istəyən xalqlar səfərbər olmağa başlayıblar. Son zamanlar multikulturalizm termininə kütləvi informasiya vasitələrində daha tez-tez rast gəlmək mümkündür. Multikulturalizm öz milli-mədəni dəyərlərini saxlamaq istəyən cəmiyyətlərin qloballaşma prosesində ortaya qoyduğu yeni nəzəriyyə sayılır. Artıq dövlətlər siyasi və hərbi mübarizədən daha çox etnokultural dəyərlərinin dünya miqyasında təbliğinə daha çox vəsait xərcləməyə başlayıblar;

- insan cəmiyyətinin yarandığı gündən başlamış qloballaşma, hər şeydən əvvəl, əlaqədir, integrasiyadır. Dünyanı narahat edən problemlərin kəskinliyi dövlətlərdən, siyasi təşkilatlardan, ictimai birliklərdən qəti fəaliyyət tələb edir və qloballaşmanın aktuallığını artırır. İqtisadi inkişafı sürətləndirən qloballaşma maddi və mənəvi sahələrdə də novatorluq və sahibkarlıq üçün münbit şərait yaradır.

Beləliklə, tarixi prosesdə qloballaşmanın təzyiqi altında ümumbəşəri mədəniyyətin yaradılması heç də milli mədəniyyətlərin sıradan çıxarılmasına deyil, bəşəriyyətin zənginləşməsinə xidmət edir. Həqiqətən, qloballaşmasız vahid ümumbəşəri gələcəyi təsəvvür etmək mümkün deyil.

Dissertasiyanın əsas məzmunu aşağıdakı nəşrlərdə öz əksini tapmışdır:

1. Mədəniyyətdə tarixilik. Ekologiya, fəlsəfə, mədəniyyət jurnalı, Bakı: Mütərcim, 44-cü buraxılış, 2007 (s.25-31).

2. İnsan azadlığı və qloballaşma. Ekologiya, fəlsəfə, mədəniyyət jurnalı, Bakı: Mütərcim, 45-cü buraxılış, 2007 (s.59-61).

3. Fiziki mədəniyyətin cəmiyyətdə rolu. Müasir cəmiyyətin aktual problemləri, (Gəns tədqiqatçıların birinci beynəlxalq simpoziumun materialları). Bakı: Mütərcim, 2007 (s.54-60).

4. İnformasiya mədəniyyət. Ekologiya, fəlsəfə, mədəniyyət jurnalı, Bakı: Mütərcim, 46-cü buraxılış, 2008 (s.53-58).

5. Nitq güclü mədəniyyət vasitəsidir. Ekologiya, fəlsəfə, mədəniyyət jurnalı, Bakı: Mütərcim, 47-cü buraxılış, 2008 (s.27-35)

6. Qloballaşma dövründə televiziya mədəniyyəti. Fəlsəfə jurnalı, Bakı: Təknur, № 2-3 (11), 2008 (s.182-186).

7. Mədəniyyət fəlsəfəsinin dünyagörüşünə və mədilliyə təsiri. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri jurnalı, Bakı: Mütərcim, 4/2009 (s.275-381).

8. Diaspor mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Elmi əsərlər jurnalı, Bakı: Təknur, № 1-2 (13) 2009 (s.164-169).

9. Философские взгляды статуса, структуры, функции и типологии культуры (Mədəniyyətin status, struktur, funksiya və tipologiyasına fəlsəfi baxış). Tbilisi: Etnopolitika jurnalı, № 1, 2010 (s.40-45).

10. Запад и Южный Кавказ (Qərb və Cənubi Qafqaz), Tbilisi: Etnopolitika jurnalı, № 2, 2010 (s.27-29).

11. Qlobal problem olan korrupsiyaya fəlsəfi baxış. Fəlsəfə jurnalı, Bakı: Təknur, № 1(14), 2010 (s.106-111).

12. Köçəri mədəniyyətinin bəzi fəlsəfi məsələləri. Elmi əsərlər jurnalı. Bakı: Təknur, № 2(15), 2010 (s.53-57).

13. Köçəri və əkinçilik mədəniyyətinin bəzi fəlsəfi məsələləri. YUNESKO-nun təsis etdiyi “Ümumdünya fəlsəfə günü”nə həsr edilmiş respublika elmi-nəzəri konfransının materialları. Bakı: Təknur, 2010 (s. 37-38).

14. Əkinçilik mədəniyyətinə fəlsəfi yanaşma. Elmi əsərlər jurnalı. Bakı: Təknur, № 1(16), 2011 (s. 113-117)

15. Azərbaycanda qloballaşmanın bəzi xüsusiyyətləri haqqında. Qloballaşma və informasiya cəmiyyətinin problemləri (Elmi məqalələr toplusu). Bakı: Təknur, 2011 (s. 106-109).

16. Azərbaycanda mədəni qloballaşmanın bəzi təzahürləri. Qloballaşma şəraitində kulturoloji innovasiyalar və sosial-mədəni inkişaf adlı ADMİU-nun 90 illik yubileyinə həsr olunan beynəlxalq konfrans materialları. Bakı: Təknur, 2013 (s. 437-441).

17. Qloballaşma dövründə efir məkanı. Qloballaşma və informasiya cəmiyyətinin problemləri (Elmi məqalələr toplusu). Bakı: Təknur, 2013 (s. 57-65).

18. Kütləvi informasiya vasitəsi olan televiziyanın bəzi fəlsəfi məsələləri haqqında. Elmi əsərlər jurnalı. Bakı: Təknur, № 1 (24), 2015 (s.67-70).

Акперов Микаил Ягуб оглы

ИСТОРИЗМ И ГЛОБАЛИЗМ В КУЛЬТУРЕ

Резюме

Диссертационная работа состоит из введения, 3-х глав, 9 подглав и списка литературы.

Во введении говорится об актуальности темы, обосновываются ее цели и задачи, показана научная новизна работы и ее практическая значимость.

Первая глава работы называется «Философия культуры: социально-философский контекст». Эта глава состоит из трех подглав, в которых показана роль культуры в обществе, философский взгляд на статус, структуру, функцию и типологию культуры, влияние философии культуры на мировоззрение и материальность и другие проблемы со ссылкой на различные научные источники. В первой главе автор рассматривает культуру как духовную деятельность человека. Отмечает, что без изучения культуры очень трудно дать оценку истории народов и процессу развития. Он показывает, что культура является средством, играющим большую роль в создании материальных и духовных ценностей.

Вторая глава диссертации называется «Историзм и его сущность». Эта глава также делится на три подглавы. В них рассмотрены такие проблемы, как культура и теоретический подход к истории, историзм и его закономерности, историзм как объективное понимание действительности. В первой подглаве объясняется, что в истории логика внутренней общей культуры зависит не от индивида, а от мыслей, чувств и ощущений человека.

Во второй подглаве показано, что смыслом истории, закономерностями, проблемами, основным направлением развития человечества занимается философия истории, являющаяся отраслью знаний. В этой главе, исследуя развитие культуры, автор стремился обратить внимание на особенности историзма.

Третья глава диссертации под названием «Перспективы глобализма в культуре» как и первые две главы делится на три подглавы. В этой главе проведен широкий, сравнительный анализ таких проблем как глобализм – современный итог истории, специфические особенности глобализма и историзм, проявления глобализма в Азербайджане.

В третьей главе автор обращает внимание на то, что культура, обладающая широким смыслом и содержанием уже выходит за локальные рамки. И хотя культурное глобальное пространство втянуто в интеграцию, пока еще сохраняются социально-культурные различия, несравнимые, не повторяющие друг друга культуры. Сейчас культурные различия воспринимаются как причины, препятствующие интеграции и глобализации. Подытоживая свои мысли, автор приходит к выводу, что создание общечеловеческой культуры благодаря влиянию глобализации способствует обогащению человечества, а не вытеснению национальных культур.

HISTORICITY AND GLOBALIZATION IN CULTURE

Summary

The thesis consists of introduction, three chapters, nine subchapters conclusion and the list of literature.

The first chapter of the work is titled «Philosophy of culture: socio-philosophical context». This chapter consists of three subchapters. In these subchapters culture and its role in a society, philosophical view of the status, structure, function and typology of culture, such problems as an influence of culture on world outlook of philosophy and materiality grounding on different scientific sources have been analyzed. In the first chapter the author considers culture as moralized human activity. He notifies that it will be very difficult to appraise history, the process of development of the peoples if culture is not being studied from the philosophical point of view. He shows that culture as a means of great importance plays significant role in creation of material and spiritual riches.

The second chapter is titled «Historicity and its essence». This chapter includes three subchapters as well. There has been made the analysis of such issues as theoretical approaches to culture and history, historicity and its objective laws, historicity as cognition of the objective reality. In the first subchapter of the chapter an explanation is given to that in history an inherent general logic of culture does not depend on any individual, but on peoples's thoughts, feelings and senses. In the second subchapter it is shown that philosophy of history, as a field of science, deals with the main directions of the development of the mankind, meaning of history, its objective laws, problems. In this chapter the author on analysing advancement in culture, makes an attempt to consider the features of historicity.

The third chapter named «The perspectives of globalization in culture», as well as the first and second chapters consists of three subchapters. In this chapter there was made a broad comparative analysis of the problems like globalization as a current result of history, the specific features of historicity and globalization, manifestation of globalization in Azerbaijan.

In the third chapter the author lets know that culture possessing a great significance and content, has already exceeded the local limits. Although the global cultural area has been drawn into integration, for the time being, socio-cultural differences, unlike cultures not reiterating each other, still remain. At present, cultural differences are perceived as the causes interfering with dialogue and globalization. In this chapter the author concludes his thought so that creation of all human culture under pressure of globalization doesn't do away with the national cultures at all, it rather serves enriching the mankind's culture.

Sayı 100 nüsxə, format 60x80 1/16
Avtoreferat AMEA-nın kompüter mərkəzində yığılmışdır.

Ünvan: Hüseyn Cavid prospekti , 115

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ И ПРАВА**

На правах рукописи

АКПЕРОВ МИКАИЛ ЯГУБ ОГЛЫ

ИСТОРИЗМ И ГЛОБАЛИЗМ В КУЛЬТУРЕ

Специальность: 7207.01-Социальная философия

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по философии**

БАКУ-2016